

Alexis de Tocqueville

MILYEN DESPOTIZMUSTÓL KELL TARTANIUK A DEMOKRATIKUS NEMZETEKNEK

Ádám Péter fordítása

Jóllehet AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA a XIX. századi francia politikaelmélet máig legjelentősebb klasszikusa, Tocqueville fő művét vajmi kevesen olvassák Magyarországon. Ezt a demokrácia működésének és lehetséges alakváltozatainak megértéséhez nélkülözhetetlen alkotást nálunk nemcsak hogy nem nagyon emlegetik, de még a szakfolyóiratok lapalji jegyzeteiben is legfeljebb szökőévenként hivatkoznak rá. Minderre korántsem csak a francia kultúra visszaszorulása vagy az elméleti igénytelenség a magyarázat, sokkal inkább az a tény, hogy a könyv magyarul rendkívül zavaros és nehezen olvasható, ha ugyan nem teljesen érthetetlen. Van abban valami nagyon jelképes, és van talán figyelmeztető előjel is, hogy ez a nagy mű annak idején ilyen mostoha sorsra jutott...

E balul sikerült fordítás története a nyolcvanas évek elejére nyúlik vissza. Akkortájt vetődött fel a Gondolatnál, hogy a műből közreadjanak egy ideológiailag gondosan megrostált szemelvényes válogatást a kiadó Berend T. Iván, Huszár Tibor, Kulcsár Kálmán, Pataki Ferenc és Tőkei Ferenc által szerkesztett és melleleg korántsem színvonalatlan Társadalomtudományi Könyvtár sorozatában. A válogatást az utószót jegyző Kulcsár Kálmán végezte, a fordítást pedig a szegedi bölcsészkar francia tan-székének akkori docensére, a fordítóként

is ismert Nagy Gézára bízták. Nagy Géza azonban – miért, miért sem – nem egyedül, hanem egyik kollégájával és néhány tapasztalatlan tanítványával látott munkához. A válogatás A DEMOKRÁCIA AMERIKÁBAN címen 1983-ban jelent meg a Gondolat Kiadónál.¹

Amikor az Európa Kiadó tíz évvel később – ha nem tévedek, Ludassy Mária kezdeményezésére – elhatározta a teljes szöveg közreadását, az látszott a legegyszerűbb és legtakarékosabb megoldásnak, ha ezt a szemelvényes kiadást veszik alapul, és ehhez fordítják hozzá – két új fordító felkérésével – a hiányzó részeket. Az elkészült teljes szöveget azonban látnivalóan senki sem gondozta, senki sem vetette össze az eredetivel. Senki sem foglalkozott azzal, hogy a hét fordító egymástól eléggé eltérő színvonalú és hajlékonyságú szövegeit – akár csak a szakszavak szintjén is – egymáshoz igazítsa. Nem csoda, hogy az 1993-as teljes kiadásban² olyan sok a melléfogás, félrefordítás és téves értelmezés, és hogy a pontatlan, igénytelen és inkohérens szöveg stilisztikai szempontból is erősen kifogásolható.

Nem hálás feladat mások lelkesen végzett munkájáról ledorongolóan nyilatkozni. De ha csak az alábbiakban újr fordított fejezetet nézem, itt is egy sor olyan tévedés éktelenkedik a szövegben, amit lelkiismer-

¹ A DEMOKRÁCIA AMERIKÁBAN (Válogatás). Gondolat, 1983. Válogatás és utószó Kulcsár Kálmán. Fordította Frémer Jusztiina, Martonyi Éva, Miklós Lívía, Nagy Géza, Schulteisz Gyula és Szijgyártó László.

² Alexis de Tocqueville: AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA. Európa Könyvkiadó, 1993. Fordította Frémer Jusztiina, Kiss Zsuzsa, Martonyi Éva, Miklós Lívía, Nagy Géza, Schulteisz Gyula és Szabolcs Katalin.

retes kontrollszerkesztő nagyon is kigyomláthatott volna. Hogy csak a legkirívóbb példákat említsem: a *puissant* nem „tekinthetetlen” (970.), hanem ’nagy hatalmú’; a *pouvoir secondaire* nem „közbülső hatalmak” (uo.), hanem ’másodlagos hatalmi centrumok’ (l. 5. jegyzet); a *les moeurs* nem „erkölcsök” (971.), hanem ’életmód/életforma’; a *sans contrepoids* nem „megfellebbezhetetlen”, hanem ’ellensúly nélküli’; a *fortunes* nem „sikerek” (uo.), hanem ’vagyonok’; a *passager* nem „mulandó” (972.), hanem ’átmeneti’; a *mollesse des moeurs* nem „elpuhult erkölcsök” (uo.), hanem ’elkényelmesedett életmód/életforma’; a *le libre arbitre* nem „nyílt önkény” (973.), hanem ’a szabad akarat’, a *citoyen* nem „állampolgár” (uo.), hanem ’honpolgár’; az *irresponsable* nem „felelőtlen” (974.), hanem ’politikai felelősséggel nem tartozó’, és a sort folytathatnám.

A szójelentést illetően a fordítók beérik a szótár legelső jelentésével, fel sem ötlük bennük a kérdés, hogy a szerző az adott főnevet vajon mire vonatkoztathatta. Igaz, a szójelentés elcsúszásait valahogy még ki lehet igazítani. Az eredetihez szorososan tapadó és – muszáj kimondanom – az eredeti szabatoságához stilsztikailag is méltatlan szecskaízű mondatokkal és nagyobb szövegegységekkel már a mégoly lelkiis-

meretes kontrollszerkesztő se tudott volna mit kezdeni. A fordítók, makacs következetességgel, jelzőt jelzővel, főnevet főnévvel, igét igével és határozót határozóval feleltetnek meg, aminek következményeként a magyar változatban teljesen elhomályosulnak a fogalmaknak, mondatoknak és nagyobb szövegegységeknek az eredetiben világosan kirajzolódó körvonalai. Holott a fordítás nem a jól-rosszul visszaadott szavak és kifejezések egymáshoz „passzí-tása”, hanem az eredeti szövegnek egy másik nyelven való jelentéshű írói újraalkotása. Márpedig az 1993-as Tocqueville nemcsak a szó- és mondatjelentés, de az írói újraalkotás tekintetében is nagyon, de nagyon messze áll a francia eredetitől.

Minderről maga az olvasó is könnyen meggyőződhet, ha az 1993-ban az Európa Kiadónál megjelent fordításból találomra kiválasztott és lábjegyzetben közölt néhány szövegmintát összeveti az itt közreadott új fordítás megfelelő részével. Az alábbi fordításkísérlet azzal a céllal készült, hogy megpróbálja Alexis de Tocqueville nagy művének egyik – ma különösen időszerű – fejezetét eleven mai nyelven, a lehető legpontosabban, a szerzőhöz méltón és már első olvasásra is jól érthetően magyarul megszólaltatni.³

Á. P.

Az Egyesült Államokban megfigyeltem, milyen különleges lehetőségeket kínál az amerikaihoz közel álló demokratikus társadalmi rend a despotizmus kiépítésére, és hazajövet az is feltűnt, milyen nagy mértékben használta már fel eddig is a legtöbb európai uralkodó a demokratikus társadalmi rend szülte eszméket, szükségleteket és indulatokat hatalma kiterjesztésére.

³ A fordításhoz az alábbi kiadást használtam: *DE LA DÉMOCRATIE EN AMÉRIQUE*, par Alexis de Tocqueville, seizième édition, I–III, Michel Lévy frères, éditeurs, 1874. A negyedik rész VI. fejezetének eredeti címe: *QUELLE ESPÈCE DE DESPOTISME LES NATIONS DÉMOCRATIQUES ONT À CRAINDRE*. A fejezethez Tocqueville két lapalji jegyzetet is írt, ezeket az egyszerűség kedvéért szögletes zárójelben beillesztettem a szövegbe. Itt mondok köszönetet Jean-Louis Benoît francia Tocqueville-szakértőnek, amiért készségesen segített néhány nehezebben érthető passzus értelmezésében. A jegyzetek tőlem valók.

Annak idején mindebből arra a felismerésre jutottam, nagyon is megvan az esélye, hogy előbb-utóbb a keresztény nemzetek is ahhoz hasonló elnyomás alá kerüljenek, amilyen nem egy ókori népnek jutott osztályrészül.

Azóta alaposabban áttanulmányoztam a kérdést, és elmondhatom, az utóbbi évek töprengései csökkenteni nem csökkentették a félelmemet, mindössze annyi történt, hogy ma már egészen mástól félek, nem attól, amitől öt esztendővel ezelőtt.⁴

Az elmúlt évszázadokban soha egyetlen korlátlan hatalommal rendelkező uralkodó sem próbálkozott azzal, hogy másodlagos hatalmi centrumok⁵ igénybevétele nélkül egymaga irányítsa kiterjedt birodalma minden országrészét; aminthogy azzal sem, hogy minden megkülönböztetés nélkül valamennyi alattvalóját alávesse egy mindenki-re egyformán érvényes törvény minden rendelkezésének, és hogy, leereszkedve alattvalói közé, közvetlenül utasítsa vagy irányítsa őket. Ilyesmi egyetlen uralkodónak sem jutott soha eszébe, vagy ha mégis eszébe jutott, a civilizáció fejletlensége, a kezdetleges közigazgatás és főleg az életkörülmények különbözőségéből fakadó természetes akadályok miatt aligha jutott volna messzire e nagyralátó terv kivitelezésében.

Tudvalevő, hogy a Római Birodalom területén élő népek még a császárság fénykorában is meg tudták őrizni szokásaikat és hagyományos életmódjukat. Jóllehet a provinciák ugyanannak az uralkodónak voltak alávetve, általában külön-külön igazgatták őket; ráadásul a provinciákban igen nagy volt a szorgos és gazdag települések száma; bár a birodalom kormányzása kizárólag a császár kezében összpontosult, és ha úgy hozta a szükség, minden ügyben ő mondta ki a döntő szót, ellenőrzését még ő sem tudta a társadalom meg az egyén életének minden apró mozzanatára kiterjeszteni.

Mivel óriási hatalmuknak nem volt semmilyen ellensúlya, a római császárok szabadon átadhatták magukat minden szeszélyüknek, és az állam minden erőforrását felhasználhatták bizarr hajlamaik kielégítésére. Az is sűrűn előfordult, hogy hatalmukkal visszaélve egy-egy római polgárt önkényesen megfosztottak javaitól vagy akár az életétől is; e zsarnoki hatalom azonban mindössze néhány emberre nehezedett teljes súlyával, a sokaságot megkímélte. Csak néhány fontosabb célt tartott szem előtt, a többinek nem tulajdonított különösebb jelentőséget. Erőszakosnak erőszakos volt, de szűk körre korlátozódott.⁶

Ha viszont a demokráciában élő nemzetek napjainkban kerülnének despotikus uralom alá, e despotizmusnak feltételezésem szerint egészen más lenne a megjelenési formája: nagyobb volna a kiterjedése, és könnyebb volna elviselni is; lezülleszteni lezülleszteni az embereket, szenvedést azonban nem hozna rájuk.

⁴ Tocqueville az 1835-től 1840-ig terjedő öt évte céloz (Az AMERIKAI DEMOKRÁCIA első kötetét 1835-ben adta közre, a másodikat öt évvel később, 1840-ben).

⁵ A *pouvoirs secondaires* kifejezésen, amely ötször fordul elő Az AMERIKAI DEMOKRÁCIA második kötetének IV. részében (kétszer a második és a hatodik fejezetben és egyszer az ötödikben), Tocqueville nem csak a helyi közigazgatást érti, nem csak azt, amit Montesquieu A TÖRVÉNYEK SZELLEME című művében „*pouvoirs intermédiaires*”-nek, azaz „köztes hatóság”-nak nevez, értve ezen a nemesség meg a papság hatalmát és előjogait (l. Montesquieu: DE L'ESPRIT DES LOIS, I, GF-Flammarion, Paris, 1979. 139–141.), de a központi akaratot közvetítő-érvényesítő vallási és világi törvényszékek, sőt a szokásjog intézményei is beletartoznak a fogalom jelentéskörébe.

⁶ Vö. „*Igaz, a császárok hatalma végtelen és megfélelbezhetetlen volt, így hát megtehették, hogy szabadon kövessék külön hajlamaikat, s hogy az állam nyújtotta összes lehetőségeket ezek kielégítésére használják fel; gyakran megesett, hogy viszálltak hatalmukkal, csak hogy önkényesen megfosszanak egy polgárt javaitól vagy életétől: zsarnokságukat kevesekre korlátozták, s csak néhány dologra irányították, a többit elhanyagolva; e zsarnokság féktelen volt és határok közé szorított.*” Alexis de Tocqueville: Az AMERIKAI DEMOKRÁCIA. Európa, 1993. 971.

Biztos vagyok benne, hogy a felvilágosultság meg az egyenlőség évszázadaiban – mint amilyen a miénk is – az uralkodók különösen hajlamosak arra, hogy minden közhatalmat egy kézben összpontosítsanak, amint hogy arra is, hogy még az ókori uralkodóknál is gyakrabban és mélyebben hatoljanak be a magánérdekek szférájába. De ha az egyenlőség kedvez is a despotizmus kiépítésének, egyszersmind meg is könnyíti az elviselését. Láttuk, minél egyformábbak és minél inkább egyenlők az emberek, az életfeltételek is annál humánusabbak, annál elviselhetőbbek; ha egyik honpolgárnak sincs sem különlegesen nagy hatalma, sem túlságosan nagy vagyona, akkor a zsarnoki beavatkozásnak is sokkal kevesebb a tere és lehetőségége. Mivel kiugróan nagy vagyonok nincsenek, a vágyak már ösztönösen is visszafogottak, az igények szerények, a szórakozási lehetőségek egyszerűek. Az általános mértékletesség az uralkodót is visszatartja, korlátokat szabva mohó vágyainak.

Ezeket a demokratikus társadalmi rend jellegével kapcsolatos érveket sok más – e könyv témakörén kívül eső – érvel is kiegészíthetném, én azonban szeretnék megmaradni az általam felállított keretek között.

A demokratikus kormányok a jelentősebb elégedetlenségi hullámok vagy a nagyobb válságok bizonyos pillanataiban durvák és kegyetlenek is lehetnek, ezek a válságok azonban ritkák lesznek,⁷ és nem fognak sokáig tartani.

[Sokszor eszembe jut, ugyan mi történne, hogy ha ebben az elkényelmesedett demokratikus életformában a hadsereg bizalmatlansága folytán valamelyik országban egyszer csak katonakormány kerülne hatalomra.⁸ Véleményem szerint még az ilyen kormány sem távolodna el mindattól, amit e fejezetben felvázoltam, és sohasem ragadtatná magát a katonai oligarchia vad kegyetlenkedéseire. Biztos vagyok benne, hogy ebben az esetben a köztisztviselő habitusa teljesen összeolvadna a katonáival, mégpedig oly módon, hogy a közigazgatás is átvenne valamit a katonás fegyelemből, meg a katonák is átvennének egyet-mást a civil ügyintézés módszereiből. Mindennek eredményeként olyan kiszámítható, világosan és egyértelműen szabályozott és ellentmondást nem tűrő parancsuralom jönne létre, amelyben a népből hadsereg lenne, a társadalomból kaszárnya.]

Ha a mai ember kisszerű vágyaira, elkényelmesedett életmódjára, széles körű tudására, őszinte vallásos hitére, kiegyensúlyozott erkölcsiségére, dolgos és rendszerető szokásaira gondolok, illetve arra, hogy a romlottságban ugyanolyan visszafogott, mint az erényben, akkor úgy látom, nem is attól kell tartani, hogy zsarnokok lesznek a vezetői, sokkal nagyobb az esélye annak, hogy vezetői gyámkodni fognak felette.

Mindennek alapján az a véleményem, hogy a demokratikus népeket fenyegető elnyomás egyetlen olyan elnyomásra sem fog hasonlítani, amely a történelemben megelőzte; amiért is a kortársaink hiába is próbálnának valami ehhez hasonlót keresni emlékezetükben. Mint ahogyan én magam is hiába keresek olyan új szót, amely pontosan és csorbíthatatlanul fejezi ki azt a képet, amelyet kialakítottam róla. Erre ugyanis is a 'despotizmus' is meg a 'zsarnokság' is teljesen alkalmatlan. Merőben új dologról lévén szó, próbáljuk inkább körülírni, ha egyszer megnevezni lehetetlen.

⁷ Az 1848-as februári forradalom után Tocqueville úgy gondolta, jóslata túlságosan is derűlátónak bizonyult.

⁸ Vö. „Gyakran elgondolkodtam, vajon mi történne, ha a demokratikus erkölcsök lazasága s következképp a hadsereg nyughatatlan szelleme közepette valamely népnél egyszer csak katonai kormány alakulna.” Alexis de Tocqueville: i. m. 1034.

Próbálok elképzelni, milyen is lehet majd a despotizmus új megjelenési formája: a csaknem teljesen egyforma és egymással egyenlő emberek hatalmas tömegét látom magam előtt, és ez a rengeteg ember fáradhatatlanul rója önmaga körül a köröket, miközben egyre hajszolja az apró és közönséges örömöket. Mindegyik elzárkózva éli életét, közönyösen a többiek sorsa iránt: mindegyiknek gyermekei és legközelebbi barátai jelentik az egész emberiséget; ami a többi honpolgárt illeti, jöllehet közvetlen közelükben él, még csak nem is látja őket. De még ha hozzájuk ér is, akkor sem érez semmit. Mindegyik önmagába zárva éli életét, és csakis önmagáért, és ha a családja megmaradt is, bizvást mondhatjuk, hazája már nincsen.⁹

Gigászi hatalom helyezi gyámság alá ezt a tömeget, igyekszik biztosítani szórakozását, örködik éberem a sorsa felett. Ez a hatalom korlátlan, a legapróbb részletre is kiterjedő, szabályozott, előrelátó és jámbor. Azt is mondhatnánk, hogy az atyai hatalomhoz hasonló, ha az volna a célja, hogy a felnőttkorra készítse fel a férfiakat, és nem arra törekedne, hogy – épp ellenkezőleg – örök gyermekkorban tartsa őket. Ezt a hatalmat egyáltalán nem zavarja a honpolgárok szórakozása, feltéve, hogy semmi mással nem foglalkoznak szórakozáson kívül. Ez a hatalom készségesen munkálkodik a boldogulásukért, feltéve, hogy ő az egyedüli biztosító és egyetlen döntőbírója jólétüknek. Emellett biztonságukkal is törődik, jó előre gondoskodik szükségleteikről, biztosítja szórakozásukat, vezeti üzleti ügyeiket, irányítja ipari tevékenységüket, szabályozza örökösödésüket, felosztja örökölt javaikat; miért is nem akarja mindjárt a gondolkodás terhétől, mi több, az élet minden gondjától-fáradalmától is megszabadítani őket?

Így lesz a despotizmus hatására nap nap után egyre hiábavalóbb és egyre ritkább a szabad akarat érvényesülése; így szorítja vissza a despotizmus egyre szűkebb térre az egyén akaratát, és kárhóztat minden egyes honpolgárt a lehető legnagyobb passzivitásra. Annál is inkább, mivel az egyenlőség mindegyikre már fel is készítette az embereket; mert egyenlőség nélkül aligha lett volna lehetséges mindezt elviselni vagy mindebben valóságos jótéteményt látni.¹⁰

Miután egyenként vaskezebe vett és saját elképzelése szerint teljesen átformált minden egyént, az uralkodó az egész társadalmat akarja fennhatósága alá vonni, mégpedig úgy, hogy az egész társadalomra ráteríti a minden apró részletre kiterjedő bonyolult kicsinyes és egyforma szabályok sűrű szövetségű hálóját,¹¹ amelyet még azok az eredeti és erőteljes személyiségek sem tudnak áttörni, akiknek pedig minden adottságuk megvan ahhoz, hogy kiemelkedjenek a tömegből; megtörni nem töri meg, csak felpuhítja az akaratokat, hogy engedelmességre szorítsa és irányíthassa őket. Ritkán kényszerít cselekvésre, ehelyett elzárja a cselekvés útját; nem lerombol, csak nem enged napvilágra jönni; nem zsarnokoskodik, csak gúzsba köt, megfojt, elsorvaszt, kiolt, el-

⁹ Vö. „Megpróbálok elképzelni, milyen új jellegzetességei lehetnének a zsarnokságnak a világban: olyan egymáshoz hasonló és egyenlő emberek tömegét látom, akik szüntelenül önmaguk körül forognak, hogy kicsinyes és közönséges örömöket szerezzenek maguknak, s ez betölti lelküket. Mindnyájan magányosak, a többiek sorsához szinte semmi köziük: számukra az egész emberiséget gyermekeik és közeli barátai jelentik; ami pedig honfitársaikat illeti, mellettük élnek, de nem látják őket; megérintik, de egyáltalán nem érzékelik őket; csak önmagukban és önmagukért léteznek, s ha a család még megmaradt is számukra, hazájuk már nincs többé.” Uo. 972.

¹⁰ Vö. „Így teszi egyre feleslegesebbé és egyre ritkábbá a nyílt önkény alkalmazását; így kényszeríti mind szűkebb területen mozogni az akaratot, s apránként még saját szokásaiktól is megfosztja az állampolgárokat. Az egyenlőség mindegyikre már felkészítette az embereket: ránevelte őket, hogy eltűnjék, sőt olykor még áldásnak is tekintsék e dolgokat.” Uo. 973.

¹¹ Célzás a „közigazgatás-tudománynak” a központosítás hatására meginduló páratlan fejlődésére.

tompít, hogy végül minden nemzetet dolgos és engedelmes nyájává züllesszen, olyan nyájává, amelynek a mindenkori kormány a pásztorja.

Mindig is az volt a meggyőződés, hogy ez a jogilag szabályozott, békés és könnyen elviselhető szolgátság, amelyről az előbbieken igyekeztem képet adni, nagyon is jól megfér a szabadság látszatának egyes formáival, és hogy – mert ez sem teljesen lehetetlen – még a népszuverenitás árnyékában is létrejöhet.

Ebben a mi korunkban két egymással ellentétes vágy dolgozik állandóan az emberekben: az az igény, hogy vezessék őket, és az, hogy szabadok legyenek. Mivel az emberek e két ösztönös igény egyikéről sem tudnak lemondani, nagy igyekezettel próbálják egyszerre kielégíteni mind a kettőt. A hatalom, amelyet elképzelnek maguknak, egységes és korlátlanul gyámkodó, de mégiscsak a honpolgárok demokratikus választásának eredménye. Ekként próbálják összeilleszteni a centralizációt a népszuverenitással. Mindez megnyugvással tölti el őket. Azzal vigasztalják magukat: ha gyámkodnak is felettük, legalább ők maguk választhatják meg a gyámjaikat. Az egyén zokszó nélkül tűri, hogy béklyóba verjék, feltéve, hogy a lánc végét nem egyetlen ember, nem is egyetlen társadalmi osztály, hanem maga a nép tartja kezében.

Ebben a rendszerben a honpolgárok csak azért vetik le időnként a rabigát, hogy megválasszák, ki uralkodjék rajtuk, majd ezután ismét rabigába hajtják fejüket.

Napjainkban igen nagy azoknak az embereknek a száma, akik könnyen beletörődnek az államigazgatási despotizmus és népszuverenitás közti kompromisszumba, és akik a legkevésbé sem féltik az egyén szabadságát, ha ennek a szabadságnak a nemzet nevében gyakorolt hatalom a biztosítéka. Nekem ez a biztosíték korántsem elégséges. Az én szememben nem az a lényeg, hogy kicsoda a hatalom birtokosa, hanem az, hogy van-e szabadság vagy nincs.

Azt viszont nem tagadhatom, hogy még az efféle társadalomszervezet is sokkal, de sokkal jobb annál, amelyik egy ember vagy egy politikai felelősséggel nem tartozó testület kezébe ad minden hatalmat.¹² A demokratikus despotizmus igen különböző formákat ölthet, de ezek közül alighanem ez utóbbi lenne a legrosszabb.

Amikor az uralkodó¹³ vagy szabadon választható, vagy a szabadon választható és független törvényhozó hatalom ellenőrzése alatt áll, előfordul, hogy még nagyobb elnyomás nehezedik az egyénre;¹⁴ ez az elnyomás azonban mégsem annyira megalázó, mert bár igaz, hogy gúzsba köti vagy tehetetlenségre kárhoztatja a honpolgárt, emez viszont felfoghatja úgy is a dolgot, hogy engedelmisségével végül is önnönmagának rendeli alá magát, és csak arról van szó, hogy az egyik akaratáért áldozza fel az összes többi.

Nemkülönben azt is belátom, hogy amikor az uralkodó az egész nemzet képviselője, és függ is tőle, akkor a honpolgár testi ereje és jogfosztottsága nemcsak az államfőnek, de magának az államnak is javára válik, és így valamennyire minden egyes honpolgár hasznát látja, ha a köz javára lemond függetlenségéről.

Mindez annyit jelent, hogy egy túlközpontosított országban a nemzeti népképviselő létrehozása nem szüntetheti meg, legfeljebb enyhítheti a szélsőséges központosítás negatív következményeit.

¹² Célzás Napóleonra meg a jakobinus diktatúrára.

¹³ A *souverain* szót lehet 'uralkodónak' és lehet 'a szuverenitás letéteményesének' is fordítani.

¹⁴ A demokratikusan választható uralkodót az egyetemes választójog ruházza fel még nagyobb legitimitással.

Látom én jól, hogy ilyenformán az egyén megőrizheti magának az országos ügyekbe való beavatkozás lehetőségét; ez azonban mit sem változtat azon, hogy a vele kapcsolatos kisebb ügyekben immár nem lesz semmi beleszólása. Márpedig gyakran elfelejtik: az a legveszedelmesebb, amikor apró dolgokban vetik szolgaságra az embereket. Legszívesebben azt mondanám, a szabadság sokkal, de sokkal fontosabb a kisebb dolgokban, mint a nagyokban, ha nem tudnám, hogy ha egyiknek híjával vagyunk, akkor biztosra vehetjük, hogy a másik sem miénk.

A kis dolgokban való függőség minden egyes nap konfrontálja a honpolgárokat mindenkivel egyformán sújtó kiszolgáltatottságukkal. Igaz, sohasem érzik kétségbeejtőnek ezt a függőséget; de így is visszaveti őket, és leszoktatja arról, hogy érvényt szerezzenek akarataiknak. E függőség fokozatosan megbénítja a gondolkodást, eltompítja a lelket, és mivel kizárólag a legkritikusabb helyzetekben, vagyis igen ritkán várnak tőlük engedelmességet, mindez csak időnként és csak kivételesen szembesíti őket a teljes súlyával mindössze néhány emberre nehezedő szolgasággal. Ha egyszer a központi hatalom ekkora függőségbe vetette a honpolgárokat, később hiába írja elő nekik, hogy időről időre megválasszák e hatalom képviselőit; az a jelentőségteljes tény, hogy hébe-hóba azért mégiscsak érvényesíthetik, bár mindig csak rövid ideig, szabad akarataikat, önmagában még korántsem tudja megakadályozni gondolkodási, helyzetértékelési és cselekvési képességük fokozatos elsoványodását, amiként azt sem, hogy lassanként emberi mi-voltuk szintje alá ne süllyedjenek.

Ha ez így megy tovább, hamarosan arra is képtelenek lesznek, hogy ezt az egyetlen megmaradt és korántsem lebecsülendő előjogukat gyakorolják. Azok a demokratikus népek, amelyek úgy vezették be a szabadságot a politika szférájába, hogy közben növelték a despotizmust a közigazgatásában, furcsa helyzetbe kerültek. Amikor kisebb ügyek intézéséről van szó, amelyekhez a pusztán józan ész is bőven elegendő, alkalmatlannak tartják honpolgáraikat a feladatra, amikor pedig az egész állam irányítása a tét, óriási előjogokkal ruházzák fel őket; ilyenformán a demokratikus népek, felváltva, hol a népszuverenitás, hol a vezetők játékszerévé degradálják a honpolgárokat, hol királyoknál is hatalmasabbnak, hol embernél is kevesebbnek tartva őket. Miután az összes elképzelhető választási rendszert kipróbálták, csodálkozva állapítják meg, hogy ezek közül egyik sem felel meg nekik, és folytatják a keresést; mintha bizony az általuk érzékelt baj csak a választói testületek összetételének, nem pedig – sokkal inkább – az ország politikai érettségének volna a következménye.¹⁵

Mert, valljuk be, nem könnyű felélni ésszel, hogyan is tudnának maguknak jó vezetőket választani olyan emberek, akik már jó ideje arról is lemondtak, hogy legalább tulajdon életüket önmaguk irányítsák; és csak áztatja magát, aki azt hiszi, hogy valaha is kikerekedhet szabadelvű, bölcs és energikusan cselekvő kormány szolgasághoz szokott nép szavazatából.

Az olyan Alkotmányt, amelynek „csúcsa” republikánus, az összes többi része viszont ultramarchikus, részemről mindig is rövid életű torzszülöttnek tartottam. Az ilyen berendezkedés a vezetők bűnös fogyatékoságai meg a vezetettek ostobasága folytán aligha lesz hosszú életű; a nép pedig, ha egyszer torkig lesz képviselőivel, és elege lesz önmagából is, vagy szabadabb intézményeket hoz létre, vagy visszahátrálva az úton, ismét egyetlen úr lába elé veti magát.

¹⁵ Vö. „...mintha az általuk észlelt hiba nem az ország alkotmányán, hanem inkább a választási testület milyenségén múlna.” Alexis de Tocqueville: i. m. 976.

[Nem értek egyet azzal a határozott állítással, amely szerint a káosz vagy önkény, az anarchia vagy despotizmus korunk legnagyobb veszedelme. Bár készségesen elismerem: mindkettőtől van félnivalónk, annál is inkább, mivel mindkettő ugyanarra az okra vezethető vissza, arra az általános apátiára, amely a szélsőséges individualizmus következménye. Csakis ennek az apátiának tudható be, hogy bármily csekély erőt sorakoztat is fel maga mellett a végrehajtó hatalom, úgy is könnyűszerrel rá tudja erőszakolni akaratát a társadalomra, amiként az is, hogy ezek után elég egy pártnak mindössze harminc embert csatasorba állítani, máris ölébe pottyan a hatalom. Időtálló hatalmat, persze, sem egyik, sem másik nem tud kiépíteni: épp az fosztja meg őket a tartós sikertől, amitől olyan könnyű sikerre vinni hatalmi törekvéseiket. Csak azért tudják megragadni a hatalmat, mert nem ütköznek semmi ellenállásba, és azért buknak el, mert híjával vannak minden támogatottságnak.¹⁶

Mindebből az következik, hogy nem is annyira az anarchia vagy a despotizmus ellen kell harcolni, mint inkább az ellen az apátia ellen, amely egyformán oka mindkettő kialakulásának.]

Takó Ferenc

AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA ÉS A KÍNAI DESPOTIZMUS

Tocqueville Kína-képének alakulástörténetéről

„Egy-egy birodalmat önmagában vagy másokhoz viszonyítva értékelhetünk; Európának mindkét mércére szük-sége van; az ázsiai birodalmaknak csak az egyikre.”

(J. G. Herder: ESMÉK AZ EMBERISÉG
TÖRTÉNETÉNEK FILOZÓFIÁJÁRÓL)¹

A következő eszmetörténeti körúton Alexis de Tocqueville (1805–1859) Kína-képének állomásait járom végig előzményeivel és különös utóéletével együtt. Emellett azonban remélem, hogy ez az út, amennyiben Európa Kína-képének változásait és „változatlan-ságait” is átfogni igyekszik, néhány olyan helyre is elvezet, amely más irányból közelítve perifériára esnek.

Több tényező indokolja, hogy e gondolkodástörténeti régiók feltérképezéséhez Tocqueville-t hívjam kalauzul. A tárgy jelképes aktualitását adja számunkra, hogy az elmúlt esztendővel éppen százhetven éve, 1843-ban fejeződött be *„Tocqueville Elek, párizsi királyi törvényszéki ügyvéd”*² A’ DEMOCRATIA AMERIKÁBAN című művének első kiadása magyar nyelven. Amellett, hogy mi ilyen korán értettük meg fontosságát, mások éppen ma hívják fel rá a figyelmet: az American Enterprise Institute alig négy évvel ezelőtt

¹⁶ Vö. „*Letűnnek, mert semmi sem támogatja őket.*” Uo. 1035.